

"КОНКУРЕНЦІЯ ПРИНЦИПІВ": МІСТО І ТЕРИТОРІАЛЬНА ДЕРЖАВА ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ (СЕРЕДИНА XVII - XVIII СТ.)

Перші ж успіхи Національної революції середини XVII ст. поставили перед новим господарем України - козацтвом завдання організації нормального життя суспільства та утримання політичної влади. Відтак, козацько-старшинській еліті на чолі з гетьманом пришлося подбати про ефективний адміністративний устрій країни.

Слід нагадати, що по всій Європі це час остаточної розв'язки багатовікової суперечки між "містом-державою" і "територіальною (національною) державою", як формами організації суспільства. Відомий французький історик-"анналіст" Фернан Бродель, який на багатому фактичному матеріалі блискуче дослідив цей процес, зазначав, що розрізняє і навіть протиставляє одну одній систему-націю і систему-місто саме власна структурна організація. Місто-держава, могутність якого базувалась на торгівлі, споконвіку унікало вантажу т. зв. "первісного сектора", тобто "хліборобської економіки", покликаної забезпечити елементарні матеріальні потреби суспільства, його просте самовідтворення [1; 262].

Щодо територіальних держав, то дозволю собі одну розлогу цитату із згаданої праці Броделя. "... Територіальні держави, - завважає французький дослідник, - вовтузилися зі своїм повільним політичним та економічним будівництвом, довго залишалися загрузлими в цій хліборобській економіці, яку так важко підштовхувати вперед — як це показують стільки слабкорозвинених країн у наш час. Політичне будівництво великої держави, особливо, коли вона створювалася воєнним шляхом, - а так звичайно й було, - вимагало чималого бюджету, дедалі частішого звернення до податків, а податок вимагав адміністрації, а та й собі - більше грошей і більше податків... Та при населенні на 90 % сільському успіх у фінансній сфері можливий тільки за умови, що держава ефективно контролює селянство, що останнє відходить від натурального господарства, згодне виробляти надлишки, продавати їх на ринку й годувати міста" [2; 262]. Щоб жити, щоб зводити кінці з кінцями, територіальна держава мала сприяти комерціалізації хліборобського та ремісничого виробництва й організовувати важку машину своєї адміністрації. На це витрачалися "всі її живі сили" [3;263]. Проте, "національний ринок, одного разу утворений, був додатком могутності" [4;264]. Він і забезпечив територіальним державам в остаточному підсумку перемогу над системою міста-держави.

Змагання міста і територіальної держави стало відчутною проблемою Козацької України. Гетьманській владі, попри значні зусилля, не вдалося затвердитися у двох традиційних панівних міських центрах українських земель - Києві та Львові. Обидва міста, активно використовуючи зовнішні сили, змогли "законсервувати" свій особливий статус у країні.

Та й інші, менш потужні, міста України без великого ентузіазму відносилися до спроб гетьманської адміністрації поставити їх під контроль уніфікованої загальнодержавної полково-сотенної територіальної системи. Тим не менш, саме тут національній козацькій державі вдалося досягти найбільших своїх успіхів у змаганні із міським партикуляризмом. Показачені міста надовго стали джерелом сили і тривалої протидії гетьманату перманентному зовнішньому тиску.

З початком Руїни втрати національної української держави виникають одна за одною. Недосяжними для неї стають розвинені міста Західної України, на Сході ж, на Лівобережжі - основні міські центри фактично переходять під суверенітет московської влади. Правобережні ж міста зазнають нещадного нищення під час численних воєн.

Величезною втратою для української козацької держави було зруйнування гетьманської столиці - Чигирини, що за короткий час виріс був на потужний міський

центр (до 50 тис. жителів) і мав стати моделлю для політики центральної влади щодо всіх міст країни. При чому і друга спроба гетьманів розбудувати столицю на базі Лівобережного Батурина скінчилась фатально у 1708 р.

Обмеження суверенітету гетьманської влади вивело з-під її контролю і потужний колонізаційний рух за межі Гетьманщини. Новозас-новані міські центри на Слобожанщині та Південній Україні замість того, аби стати джерелом зростання могутності національного державного утворення, працювали на ріст потуги конкуруючої територіальної держави - Російської імперії.

Окрім того, як конкурент української територіальної держави виступило й архаїчне Запорозжя. Воно також було збудоване на кшталт міста-держави, так само довгий час жило, в основному, за рахунок зовнішніх надходжень. Ця напівосіла спільнота, посиляючись на старовинні запорозькі привілеї, шалено опиралась зміцненню на контрольованих нею землях інститутів територіальної держави. Відтак, поділяючи із системою міста-держави її політичний егоїзм та короткозорість, Запорозжя розділило й її плачевну участь.

Таким чином, історія Козацької держави XVII-XVIII ст. є у певному сенсі епізодом, загального для всього світу і, зокрема, для ново-часної Європи, процесу протиборства структур давньої системи-міста із системою-нацією, яка повільно виходила на перший план у суспільному розвитку. Егоїзм панівних міських центрів, відкритий задля використання його зовнішніми силами, сприяв послабленню позицій української національної держави XVII-XVIII ст., яка змушена була поступитися своїм суверенітетом на користь більш міцних територіальних утворень.

Проблема "опанування міста" і пізніше, на нових етапах українського державотворення, залишатиметься досить болючою і певною мірою блокуватиме спроби здобуття незалежності України. Та й сьогодні чимало потужних міських центрів, спираючись на економічну міць та місцеву історико-політичну традицію, спокушаються на боротьбу за особливий статус у країні, що потенційно загрожує цілісності Української держави.

Відтак, зважена політика центрального уряду України має бути спрямована на підтримку рівноправних відносин між різними регіонами держави, на зміцнення національного ринку країни та на всебічне "відкриття" раніше обособлені українських земель одна одній. Центр також повинен запропонувати переконливу позитивну програму розвитку держави в її сучасних кордонах на майбутнє під гаслом, яке він міг би позичити в аматорської футбольної ліги програми "Доброго ранку, Україно!" - "Граємо за Україну разом!".

Джерела та література

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. У 3-х т. - Том 3. Час світу. - К., 1998.